

KÖVEK, HALAK, IDŐ

Major Nándor

Akkora halacska, hogy alig látszik ki a kislány gondolatnyi tenyeréből, s mert a szeine dermedt és igéző (ha egyszer is pislant-hatna, élet költözne belé; így látni csak, micsoda kifejezőerő lakozik még a szemhéjban is), nagyra tátott szája e komolyságtól elszántabbnak, fenekedőbbnek és fenyegetőbbnek hat, mint egy vicsorgó fenevadé: van-e mulatságosabb, egyben megindítóbb dolog a komoly hangon, meggyőződéssel előadott hetvenkedésnél? Ez a nagyra tátott száj, kétség nem férhet hozzá, töméntelen sok vizet felfalt rövidke pályafutása alatt, s ekkora szájjal kinek nem támadna az a szertelen képzelet, hogy idestova bizony a tenger van őbenne, nem pedig ő a tengerben, s szépszerével nyilván eljut majd ahhoz a legeslegutolsó kortynyi vízhez is, amit bekebelezvén úgy gazdálkodhatik, ahogy kedve szottyan rá, s ámuldozhatnak majd a hoppon maradt, dőre kiszolgáltatottak; miféle ízetlenkedés volt hát az imént azzal a zamatos falattal, amely a torkán akadt, tüzes istennyila csapott a szájába, hogy még most is vérzik, s miféle hóbörgős gondolat az, hogy a félig felfalt hatalmas, csillámló tengerrel együtt belefér egy pöttömnyi gyerek tenyerébe! Ezekre a légüres térben szédelő — máris fuldoklik! — idéetlen lényekre vall: hibbant arányérzékükkel még majd vesztét okozzák, ha ugyan nem a sajátjukat: mi lesz, ha rájuk zúdítja azt a tengernyi tengert?

Éppen Camus-t szóltuk le, tiszteletünkről szemérmatosan hallgatva, amikor rám tátotta száját a hal. Mi történt velem? Valami fuvallat kerekedett, lúdbörzött tőle a tenger, vagy csak a szemem előtt vibrált a világ: mit is szólhatnék azokról a sisyphosi évekről — az enyéimről —, amikor még azzal bódítja magát az ember, hogy a fuldoklásig telefüstölt gondolatnyi szobában átbüvészkedheti magát a nyomtatott betűk évezredes áradatán, és azon a gyalázatos szemgyulladásán kívül még egetverő felfedezések is sikerednek a sanyarúságból. Ma már aligha kívánhatnék egyebet, mint azt az egyensúlyos megnyugvást, amelyet a szilárd kő mozdulatlanságában is magába olvasztott a végtelen tenger örök háborgásából, vagy amit a végtelen háborgó tenger oldott magába a kő mozdulatlan szilárdságából. S ez a nyár, ez az izzó nyár kellett ahhoz, hogy ész és érzelem egyensúlyával fogjon át a megnyugvás. Egy pillanatra talán. A nyár. L'été. S hogy túl is lépjek rajta: Camus is illuzórikus egyensúlyt lelt csupán abban a Nyárban; ha a régi sorsom sisyphosi volt, emez

Don Quijote-i: de elhitethetem-e magammal, hogy az embernek be kell érnie ezzel a sorssal? Hová lett a tavalyi hó? — kérdem eltűnődve, s kajánul megvillan a szemem, a halhoz szól: sorra leperzselté mind a lombos pálmafákat, ládd, nézz körül, épp a tavalyi. Ude csillogása pusztítást hozott; a felfedezéseknek is fényük volt csupán, melegük nem; a láng másutt lobogott, a szándékban, s mint a falánk gyertya, belefűlt a maga olvasztotta túl sok viaszba.

Miként szóljak hát azokról a régi napokról ebben az izzó nyárban, mely számadásra késztet, még ha tudom is, hogy sohasem fogok leszámolni velük, ahogy Camus-nek sem sikerült az ő Nyarában abszurdumával, hiába is kutatta helyébe a mediterránon a hellén napok egyensúlyát. Nyugodjunk bele, hogy az ember jelene valamelyest — miként a régi bölcsék mondták — tegnapijának jövője. Összefogni a dolgokat csak az tudja, aki dimenzióban él, s nem a pillanat megfoghatatlanságában; ha múltam az, amiről szólni kényserülök épp most, a jövőmben nem az-e az egyetlen tőlem is függő, amit célnak mondhatok, észben tartva Montaigne szavát: „Semmilyen szél nem jó annak, akinek nincs célul kiszemelt kikötője.” A világért sem fecsérelem volna múltamban időt arra, hogy sisyphosi velős felfedzéseimet lejegyezzem, s így előre eltékozztam azokat az órákat, amelyek most, ha olvashatnám lázas soraimat, jól mulattatnának, de támaszul is szolgálhatnának, mert így a múltam jövője helyett nem a jelenem jövőjét fogom-e kibányászni gyarló emlékezetemből, s melyik szelet fogom majd ki a sok közül?

Aggályoskodom már, minek is a kezdete ez? — Nézd, csupa só vagy — mondta a kislány a minap, s végighúzta ujját a bőrömön csillámló kristály csipkéken; kezdődik már, villan az eszembe, lassan már én is konzerválódok. Vibrál a nap. Camus és az a pisztolylovás a tébolyodó napba. Camus és a sóból való város. A Hitehagyott. Miért gyötör már napok óta ez az ember, s vele együtt hogyan szabadult ki abból a messze hagyott, telefüstölt szobából az a sok arab is? Mit kezdjek végtére is Tewfik el Hakim regényének abszurd világával? Dnevnik suca istraživača. A vizsgálóbíró naplója. A nevesincs vidéki kiadó nagy feltűnést keltett vele, mert fedőlapja vékonyabb és rosszabb papírból készült, mint amilyenre magát a regényt nyomták; citromsárga ég előterében fekete vonalakkal odakeserített két elbitangolt piramis és egy szende szfinx ácsorgott rajta, a címet rediszttal írták, ahogy vidéki tanítóképezdekben tanították a két világháború között. Látszott jól, a könyvben Egyiptomról esik szó, afelől semmi kétség. A tavasszal felforgattam érte a házat, sehol sem leltem, veszem hát elégtételnek, hogy lába kelt ennek az igénytelen füzetecskének is; aligha vethetett rá szemet más, csak aki a titkát tudta. A titkát? Vagy csak az enyémet? Egy évszám körül forgott minden. Már a regény első lapjain elállt a lélegzetem a Közönyből ismert hamisítatlan camus-i hangvételtől. Percekig ámulat és felháborodás között hanyódtam. Visszalapoztam a könyv elejére, ahol a mű eredeti címét szokták közölni: francia címre bukantam: másodkézből fordították. A francia kiadás évszáma azonban meglepett: egy évvel korábbi volt Camus Közönyének nagy port felvert őskiadásánál. Nyugalom, intettem magamat. Csekélység. Lehet ez téves adat vagy sajtóhiba is. Lépre csalhatja az embert egy hőbortos fordító szende buzgalma is, aki netalán a divatos író modorában kissé felfrissítette az ártatlan eredetét. Csak semmi izgalom. Hallok vajon vagy hallucinálok?

Mai napig sem sikerült a dolog végére járnom. Csak éppen magam felől nincsen semmi kételyem: a Közöny modora iránt

oly fogékony voltam, hogy a hozzá nem illő, rezzenésnyi hamis hang is megütötte a fületem. Egy-egy jeles író modorában végzett stílusgyakorlataim közül a legnagyobb sikert épp Camus majmolásával arattam. Hova tegyem hát ezt az egyiptomi vizsgálóbíró? Varázsa még ma is él bennem, sokkal inkább, mint megannyi maradandóbb műé. Holdnak néztem minden szentjánosbogarat: minden kezem ügyébe került arab írot elolvastam, névtelenek tömegét irakiaktól marokkóiakig, megszállottként üldöztem őket, mintha számon kérni valóm volna tőlük. S megannyiszor leverten ébredtem, a fény kialudt, elillant a hold. Miért nem hagytak nyugton? Mit is vártam tőlük? Gyanúm beigazolását? Vagy azt kutattam, amit mi, európaiak, ránk valló homállyal, modern szenzibilitásnak mondunk, s ami Tewfik el Hakim művében meglepett s elbűvölt? Kissé szorongva gondolok rá, hogy nyilván felfedezésem izgalma tartóstitotta bennem — csupán — a talányt, nem is az átlényegülés a regény nyújtotta élményt. S ez az, ami miatt aggályoskodom: múltamé az élmény, jelenemé csak a talány. Futok valami megfoghatatlan után, mint az az ember, aki előtt váratlanul feltűnt s ellibegett valaki, de mielőtt észbe kapott volna, hogy jól szemügyre vegye magának s emlékezetébe vésse, tüneményesen beleveszett a tömegbe, a kirakat tüköréhez rohan hát, hisz az imént suhant el itt az a lény, a tükörnek be kellett fognia alakját, ott kell lennie még a nyomának, a fény vibrálásának, de csak saját megnyúlt ábrázatával néz farkasszemet.

Ha Tewfik el Hakim regényének fordítása mégis hiteles, érdemes volna felcserkészni, mi rejtezik a fonál két végén. A betű nap nap utáni beláthatatlan áradata már rég partra vetett, hagyom hát, én, hajótörött, hogy eltajtékozzék a lábam alatt, s nem tudom már, mit visz magával: vajon másoknak is feltűntek-e bizonyos kapcsolatok, s vajon melyek azok közül a szálak közül, amelyek az algériai Camus-t az arab világhoz és műveltséghez fűzik; ugyan fény derült-e rá valamelyest, mennyiben indíthatta őt épp az arab világ az abszurd életérzéshez, s éppen ahhoz a sajátos hangvételhez is, amelyet ugyanabban az időben — talán kissé előbb is — egy született arabnál is fellehetünk.

Azt mondtam, ő t, pedig épp a Nyárban berzenkedett s joggal — a dőre felfogás ellen, mely az írot és hőset azonosítja; de miért van mégis, hogy a tékozló fiú öngazoló mentegetőzését látjuk szavai mögött, aki szeretné már letudni ifjúkori szertelenségeinek abszurd vétkeit, hisz levezekelte őket, s íme, azt vallja már, hogy az antik szellem mértéktartása, józan megnyugvása, a mediterrán szellemiség a kiút. Az író, igen, felfigyelhet a tőle akár idegen életérzésre is. Regényben rögzítheti a róla szóló üzenetét, filozófiailag is felmérheti azzal a szándékkal, hogy konzekvenciáit levonva, a túlhaladás útját egyengesse, s a vizsgálódó megleghedhet annak felderítésével is, vajon miben nyilatkozik meg az abszurdum lényege a filozófiai kifejtésben, s milyen eltérés mutatkozik épp a lényegét illetően művészi kifejezésében. S ezzel egy tapodtat legalább közelebb került a mű legizgatóbb titkához, még ha korántsem is merítette ki.

Az abszurdum a Közönyben valóban nemcsak abból áll, hogy a már Gide-nél ismert motiválatlan büntett — amely annak idején annyi csodálatot, megrökönyödést, szitkot és lelkesedést váltott ki az olvasókban — ezúttal csupán kívülről nézve, tényszerűségében motíválatlan — Meursault lelő egy ismeretlen arabot, azért-e, mert aznap többször találkozott vele, vagy azért, mert éppen szemébe sütött a nap, s az sem bizonyos, hogy a napra lőtt-e vagy az arabra —, a belső

lélekrajz azonban, éppen az álmos, közönyös életérzés révén szubjektíven nyújt motivációt, s ily módon a külső és a belső világ, értetlenségében egymást kizárva, abszurdumot szülve fenekedik egymással. De ha az az álmos, közönyös magatartás ki is kerekíti a belső világot, épp ő váltja ki s magyarázza a külső világ értetlen voltát és ellenszegülését, forrása mind a külső, mind a belső világ ilyen képének, s benne pusztít a két véglet közötti kisülés is: felöleli tehát magát az abszurdumot is. A magatartás túllép a szubjektumon, amely csak inkarnációja volt, túllép a szubjektum belső világán is, és pőrén, kiteljesedő abszurd létként lép elénk. A teljes életérzésben nyilatkozik meg az abszurdum, a hős minden mozdulatában, reflexiójában, rajta túlmutató való mivoltában: hol a gyökere annak a magatartásnak a temetésén, a szeretkezésben, az unalmas délutánon az utca látképével, ott, a moziból kiözönlők fölött, a szobaablakban? Hol futnak össze a szálak a minden lépésnél mindennel szemben így megnyilatkozni tudó ember világában?

Maga Camus ad választ erre is, képet festve az őbenne élő Algériáról, s kellene-e beszédesebb címek a Nyárból: *Minotauros* avagy *Pihenő Oranban*, s lapozzunk még néhányat: *Rövid útikalauz múlt nélküli városokról*. Tűnődünk el egy-két idézetten, ha már nem iktathatjuk ide teljes egészében az írásokat; kísérjük végig útján a szerzőt: „A városok, amelyekről szólok, múlt nélküli városok. Az unalom óráiban, a délutáni pihenés óráiban kérlelhetetlen itt a szomorúság és nem ismer melabút. A reggeli fényözönben vagy az éj bujaságában az örömben nem vegyül szelidség. Nem serkentenek elmélkedésre ezek a városok, hanem mindent a szenvedélyre bíznak. Nem bölcsekedésre, s nem is a kifinomult ízlésnek teremtették őket.” Ez az a világ, amelyben „az embereknek a nagy állatok álmos szemét kölcsönzi a nap”, ez az a föld, amelynek „alattomos hatalma van, alakoskodva köti magához azokat, akik itt tartózkodnak, elernyeszti, előbb csak a kérdésektől fosztja meg, végül pedig a hétköznapi étellel bódítja el őket.”

Hol pihenjen hát meg a szem, s hol a szellem? Hisz oly kevés kell az embernek, hogy szellemét élesre fenje, megjelje világát: egy fűszál, egy kavics, egy fagyott madár Bacon lábai előtt. Hova szállhat a képzelet? „Senki sem tudhatja, mi a kő, ha nem járt Oranban... A növényvilág másutt költészetet áraszt, itt a kő formáját ölti magára. Azt a száz fát, amelyeket a kereskedelmi negyedben találunk, gondosan belepí a por. Kővé vált növények, ágaik a por kesernyészagát árasztják... Az egész város kővé vált ebben a kőből való páncélban.” S aztán a környék, az ormótlan szirtek, a valószerűtlenek, ásványszerűek! A némaság, az összeroppantó, fenyegető örökkévalóság! A kő iszonya s az iszonyat égboltja! „Embernek itt nincs mit keresnie. Mintha egy másik világból való volna mindez a nyomasztó szépség.”

Szépség? — kapjuk fel a fejünket. Régóta várjuk már ezt a szót: csakis a szépség ígéretével bővílhet el bennünket valami. Mit kínál ez a kőből való világ szilárdságával? Felötlik bennünk a hellén derű, az ősideán szilaj méltóság. S akkor egy arab monda hőséről szól az írás, aki hosszú éveket töltött a sivatagban összekuporodva, égre vetett szemmel, mozdulatlanul, s az istenek irigyelték bölcsességéért és kő-sorsáért. Kitárt, merev kezében fészket raktak a fecskék. De egy napon messze szálltak, távoli földek hívására, és az, aki kiölte magából a vágyat és az akaratot, a dicsőséget és a fájdalmat, sírva fakadt. De: „ha a kő nem nyújthat többet, mint az emberi szív, annyit

legalábbis nyújthat. „Semmi sem lenni!” Több ezer éven át ez a sikoly tartotta a lelket a kívánság és a fájdalom ellen fellázadt milliókban... Ezen a vidéken mindenki, öntudatlanul is, megfogadta ezt a tanácsot.”

Ki nem látja már, hogy a kőből való városba, íme, bevonult a sivatag, „mert ez az ártatlanság földje, de az ártatlansághoz kő kell és homok”, s a sivataggal egy különös életérzés: „mekkora kísértés, hogy az ember beleveessen ebbe a forró és mozdulatlan világba, a sivatagba, amely dacol a történelemmel és a történelem minden izgalmával! Kétségtelenül, hiábavaló dolog lenne. De minden ember mélyén ott munkál egy sem építő, sem romboló ösztön. Egyszerűen a vágy, hogy semmihez se legyen hasonlatos.”

Ki ne látná, hogy a sivataggal egy végelethatalatlan arab világ vonul be a városba, hajszálereken szívódik fel az emberekbe, s ott van megfoghatatlanul; elpusztíthatatlan, akár a kő: a spanyolországi idill óta — a fölötté elvonuló történelemben — évszázadokon át a kő tetszhalottsága a sorsa, s marad alul, az időtlenségben, az óarab virágkor óta még tudományban, művészetben is némán, míg nem egyszer — s megértük — felérez, mert elszálltak a fecskék. De addig is: „csak egyetlenegy emberfajtának juthat eszébe, hogy a pusztaságba, a sivatagba vonuljon örökre”, ha azonban ott született az ember, rányomja bélyegét egész valójára, s így lassan kibontakozik előttünk Meursaultnak, a K ö z ö n y hősenek alakja, egyre inkább láthatjuk azokat a titkos szálakat, amelyek író és hőstét egymáshoz fűzik. „A sivatag a kérlelhetetlenség rejteke. Oran kőből való mennyboltja, utcái, porlepelbe burkolózó fasora, mindez hozzájárul annak a nyomasztó és érzéstelen világnak a kialakulásához, amelyben a szív és a szellem figyelmét semmi sem vonja el az önmagába fordulástól s az egyetlen dologról, amely még lekötheti, az emberről.”

Vajon az ember mégis? Mi van hát az emberrel? Ha már a kő külvilágával fordul önmagába s közöny a magatartása, mire viszi ilyenképpen, mit vetíthet ki magából: vajon nem körbe vezet az útja? „Végül is a Minótauros felfalja az oraniakat: az unalom. Az oraniak már régóta nem bolyonganak. Belenyugodtak, hogy felfalják őket.”

Ez hát az a „lelketlen és kiúttalan pusztaság”, ahol a szilaj tevékenységben őrlődőknek, ha menekvésre vágnak, „igent kell mondaniuk a M i n ó t a u r o s n a k”, régi bölcsesség ez, a megadás és a megnyugvás bölcsessége, s aztán megtanulják értékelni az unalmat, mert itt van „az unalom fővárosa”, s itt „az unalom minősége finomabb”, mint másutt, végül pedig „közönnyel és mély érzéketlenséggel találkozunk itt az ember, mihelyt két film, két foglalkozás s gyakran két nő között kell választani”, mert elvakítja az embert a villogó napfény, „mely egyben fehér is meg fekete is, és az első pillanatban valami elrettentő van benne”; ez az a világ, amelyben „ezer magány sugároz a tömegeből is”, s a „nagy afrikai éjszakákban királyi számozás és elkeseredett izgalom” van csak.

S mikor már érzelmünk egyre érzékenyebben válaszol a felénk jövő jeladásokra, értelmünk pedig egyre inkább belezavarodik a betűsorok rengetegébe, kiáltunk fel mi is a szerzővel: „De hogyan érzékenyüljön el az ember e város felett, ahol semmi sem köti le a szellemet, ahol még a rótság is névtelen, ahol a múlt semmivé zsugorodik? Üresség. unalom, közönyös ég, mi hát a varázsa ennek a városnak? Kétségtelenül a magány és talán az ember.”

De milyen értelmet lehet az ember abban a világban, ahol az égbolt, a nap, a fák, a kő, a homok, az éjszakák, minden azt sugallja kérlelhetetlenül: megállt az idő. Megállt az idő, tenyerünkbe fészket

raknak a fecskék. A magány, a közöny, az unalom: megállt az idő. Ha az embert nem győtri már a honnan és a hova, a mit és a miért, az eszköz és a cél, az idő maga, amelyben cselekvés útján véges egyéni létének értelmét is megleti a kővel szemben, amely az időtlenségben az örökkévalósággal kacérkodik; ha az ember belenyugszik, hogy így vagy úgy valahol minden elrendeltetett vagy elkerülhetetlenül s z ü k s é g s z e r ű, cselekvő kart is hiába nyújt, visszajára fordul és romboló karrá silányul az is, ha úgy adatott: a magány, a közöny, az unalom les ránk: az abszurdum maga. Művészi kifejezésének értelmi szubsztanciája: megállt az idő. A közöny: a múlttól nem kapott, a jövőtől nem vár; a jelen nem pillanat, hanem időtlenség; a közöny az idő dimenzióján kívüli lét, t é r b e l i t e n y é s z é s.

Aki a lét leglényegét kutatta, Camus a léten kívül rekedt: ha nem mérjük az időt, ha nincs folyamatosság, nem h a l a d valamerre cselekvéssel telítődve, a napok úgy peregnék le, mint a halacska pikkelyei a lábam elé, összevissza, a halacszkáé, melynek tátva maradt a szája a kislány tenyerében a döbbenettől: mégsem hordta magában a tenger végtelenségét: bevégeztetett. Mit tenni hát, ha nem revólutuban kitörni, prométheuszi lángolással?! Ám Prométheusz tette is az időtlenségé, isteni, örökkévalóságba folyó és egyszeri tett: miért a tűz az embernek, milyen földi boldoguláshoz, ha a valami felé haladást nem adta vele, ha az idő — még ha folyik is — körforgás csupán, akár az évszakoké, s a napok a fa leveleivel hullanak alá szanaszét, s nem visznek folyamatukban sehova?! S hova torkolthat ez a revólte, ha nem a szolidaritásba, épp a mediterrán napok megnyugvásába, a hellén sorsszerűségbe és megadásba, a kő időtlen bölcsességébe?

Ha a csírában ott a mag is, Camus a kezdettel megragadta a véget is; magam is ezt rendezgetném számadásként: a sok fonál közül a magamét szorongassam, még ha el is pattanna, s levegőben lógna is a vége, akár az ökörnyalé. Hulljanak hát bele ebbe a perzselő nyárba még egy mediterráni, s épp észak-afrikai, a hippói Ágoston lázas szavai: „az idő hosszúságát kizárólag a temérdek egymás után következő mozzanat okozza, de e mozzanatokot nem lehet együtt tartani s időterjedelemmé kiszélesíteni”, mert a jelen, „ha mindig jelen maradna s nem menne át a múltba, nem idő volna, hanem örökkévalóság”, ha pedig így van, honnan érkezik, mely irányban és hova illan el az idő: „Honnan? A jövőből. Merre? A jelenen keresztül. Hova? A múltba. Tehát abból, ami még nincs, azon keresztül, aminek nincs kiterjedése, abba, ami már nincs!” S ki ne látná már, hogy ez a merőben más izzású mediterráni, akire Camus nem lelt rá a bezárult hellén varázskörben, voltaképpen nem a fizikai, hanem épp arról az időről szól, amelyet mi történelminek mondunk ha cselekvéssel teltett —, s az ember léte valóságos közegének tekintjük, s amelyről Bloch úgy vélekedett, a jövőből a múlt felé fut, ellentétben a fizikai idővel, amelyet óránk ketvegése a múlttól a jövő felé mér. S az idő nem az időtlenségbe vagy örökkévalóságba illan el ennek az eretnek mediterráninak káprázó szeme elől, hanem megmarad időnek, jelenben mulandónak, jövő felé forduló történelminek: „Ha tehát a jelen csak úgy lehet idő, ha át tud menni a múltba... az ok, amelynek erejében van, éppen az, hogy majd nem lesz, következésképp csak azért nevezhetjük valóságos időnek, mert arra törekszik, hogy ne legyen”, felrémlik, hogy szavai helyenként jóval messzebbre hordanak, mint amit ő maga e h a l a d á s értelmének látni vél; e szavak levetkezik magukról a b u r k o t: az idő nem áll meg: ami ebben az időben benne v a n, az történelmileg mulandó. Így a görög szellem körforgásos szédületének pere-

mén helyenként felbukkanó *prodos*, a szükségszerű, de vak haladás eszméje nélkülözhetetlen dimenziójára lel, ha emberséges céljára — egyelőre — nem is.

A jövő felé fordulni annyit tesz tehát, mint az eredet, a szülőhely felé nézni. A jövő felé kémlelni annyit tesz, mint farkasszemtel nézni a bizonytalan, a kívánttal, a sejthetővel, a várttal, az akarttal; a szellem aligha találhat méltóbb irányulást. A puszta szemlélés azonban még így is a fizikai idő egymásutánját hozhatja csupán egy absztrakt célra irányulva, az idő így üres hüvely, az ember halálát hozó semmi; csak a jelenben jövőjét cselekvően alkotó emberi élet a történelmi lét, amelyben az ember — s nem az időtlen örökkévalóságban! — halhatatlan. Vranicki szavaival: „Az ember mint természeti lény még nem történelmi ember; mint természeti lény nem lehet halhatatlan. A halál nem történelmi, hanem természeti kategória. Camus nem lelhetett megnyugvásra, bár kutatta folyton; az emberért való szenvedélyes cselekvésvágy az időbe vitte volna, a tett megnyilatkozási módja az időtlenségbe, van-e hát tragikusabb kettészakadás cél és eszköz között, az ellentétek között, amelyek mindig elképesztették; leljünk hát rá végre arra a Nyárban észrevétlenül megbúvó, a mediterrán Észak-Afrikáról szóló négy sorra, amely sokkal inkább fényt derít Camus egész világára, magatartása tragédiájára, mint a róla szóló tudós értekezések áradata: „Azok számára azonban, akik tudják, mit jelent kettészakadni igen és nem között, éjfél és dél között, lázadás és szeretet között, végül pedig azok számára, akik szeretik a máglyákat a tengerparton, akad még itt lobogó láng, egyre várja őket.”

Hiszen erről a világról Meursault, a Közöny hőse is szakasztott úgy beszélhetne, mint megalkotója, mi értelme hát, hogy az író és a hőse közötti különbségre intsünk? Titkos kapcsolatuk nem kettőjük azonosságában áll; az író sohasem igenli hőse minden tettét, ellenkezőleg, étranger is lehet tőle, de a hőstől nem a szerző: mindaz, amivel Camus elzárkózott az olyan látott — de látott! — Algériától, egyben elzárkózás, idegenség a maga alkotta, de azt a világot megtestesítő hőstől is, a hős léte azonban csakis a szerző által felfogott Algériában lehetséges, más nem létezik számára, el nem zárkozhatik tőle és a szerzőtől, még ha tagadja is. A valóságos világot hiába is keresnénk itt. A kő és homok világa olyan alaplény nyújtott Camus-nek, amelynek táptalaján virágba szökött benne az az abszurd életfelfogás, amelyet az ő szavaival „nemzedékemből annyian magunkban hordtunk”, s ennek fényében művészi képzelőerővel rekreálódott olyanná benne ez a világ, csakis benne, amilyenek a perzselő Nyárban kiteljesülve látjuk.

A homok csillámlásával az is felvillant előttünk, amit az abszurd életérzésbe az arab világból vélhetünk hajszalerecskéken befolyjni. Ez a tébolyodottan perzselő nap egyre sürgeti az embert, hogy még valamit elrendezzen, mielőtt sístergő fáklyaként lángra nem lobban. Rám virradt, de egyszuszra végigolvastam Germanus Gyulának Az arab irodalom történetét. A halászok épp akkor tértek haza üres hálókkal; üres volt a magamé is. Mert vajon Taufiq al-Hakim, akinek a fényképe is benne van a könyvben, azonos-e Tewfik el Hakimmal? Elöl kissé megkopaszodott, homloka impozánssá növekedett, haja ősz, bajusza rövidre vágott, álla kissé előreugrik, régi hadvezérek szigorával, poroszosan peckes testtartással, árgus szemmel néz el felettem rendreutasítón; ha a görbe-botot lehet a marsallbot méltóságához illően tartani, hát ő úgy tartja az övét. Az áll itt róla, hogy éveken át Párizsban élt, bekerült a francia irodalmi élet

fő sodrába, „európai műveltségű egyiptomi moszlim hazafi” — s talán helyben is volnánk: egy franciás arab s egy arabos francia magába merülve buzgón szövögethet, a fonálnak azonban két vége van, kezünkbe kellene fogni mind a kettőt. Végigpásztázom a sorokat, könyvcímek rengetegében botladozik a szemem, párszavas összefoglalókban fürkészem a nyomokat, s leverten érek a róla szóló fejezet végére. Már az a mondat is lehangol, mely szerint „Taufiq al-Hakim igazán jelentőset azonban az egyiptomi drámairodalom területén alkotott”, egy drámájából való kétoldalas gyatra szemelvény pedig minden ábrándomat szertefosztatja: egy fiúról szól, aki nem hajlandó vérbosszúra, s akit ezért az anyja megölet; de micsoda kongó képzet: sikoly a kulisszák mögül, miután a vérbosszúra izzó szenvedélyvel szólító anyának ezeket a fenkölt szavakat mondja a fiú: „És ránk hárul a köteleesség, akik Kairóban tanultunk, hogy megmutassuk a falu népének: joguk van az élethez! Nem lenne nehéz megvalósítaniok ezeket a célokat, ha egyesülni tudnának, egymás segítségére lennének és kisdud társadalmat alkotnának... És azon dolgozni, hogy egy mintafalut alapítsanak.”

Leverten tallózok a sorok között. Hol van már a tavalyi hó? Hol az az élmény? Képzeldés, délibáb volt csupán? Ám a talány nem hagyja nyugton az embert, szénaboglyában tűt keresni sarkallja. S egyszer csak valóban megcsillan valami, kapva kapok a hallucináló adatért: „A bíróság és a művészetből merített emlékekben személyes élményeit beszéli el.” Annyit árul el ez a műről, mint a Vörös-tengerről az, hogy vörös. Süllyedjünk hát az ingoványon elkeseredve, menthetetlenül. Hacsak — s már bele is kapaszkodtam a fuldoklók szalmaszálába — az az egyetlen szócska, a bíróság nem igazíthatna útba: franciául talán külön adta ki ezt a részt az író, s regényt kerekített belőle? Ha útbaigazítást nem is lelek, de bár évszám jelezne a mű keletkezését, hogy egy szökkenésnyit megvédhetném a másik lábamat is, ne kelljen féllábon bicegmem délibábom után! Vagy sebbel-lobbal mégis fabrikáljak mankót magamnak, úgy vánszorogjak a hitegető, tótágast álló tornyokhoz, amelyek túl, tudom, mégsem lehetem meg a titkot: az áll itt Taufiq al-Hakimról, hogy több kötetnyi értekezést írt, azt hámozom ki belőle, hogy az emberi léten sokat tépelődött, s volt benne szellem az ostobaságokat fricskázni, a bölcs szamarát bölcsőbbnek látni a nagyképű tudósnál, majd efféle csalárd szavakat találok róla: kételkedés, csömör, csalódottság, illuzórikus csillogás és a beteljesedés fonáksága, filozófiai rezignáció...

S itt álljunk meg. Az estébe hajló fények errefelé is vakítóak: fehérek s feketék egyaránt. Valami felcsillant előttem: sirályok szállnak az égen. A kék madár elem rebtent, majd ismét elrepült. Utána léptem, aztán megtorpantam. „Tudásunkkal együtt gyarapodtak a titkok”, mondotta Camus, s régóta tudom, hogy igaza van. Mégis azt gyanítom, sohasem is szándékoztam foglyul ejteni azt, amit kergetek. Időnként elsuhan felettem, gyönyörködöm benne, felsereglenek előttem azok a sisyphosi évek. Csak löje le más, löje le bátran, akit semmi sem fűz hozzá, aki semmit sem kockáztat vele, ha kitudódik, hogy éppoly veszendő madár, mint a többi. Szánakozó mosollyal nézek majd magam elé. De kit szánjak akkor?